ՈՍԿԱՆՅԱՆ ԱՆԻ
(ՀՅԹԻ)
ՔԱՓՐՔՈՒԼՈՒ ԶՈՐԱԲԱՆԱԿԻ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Օսմանյան կայսրության կազմավորումն և զարգացման պատմությունը սերտորեն կապված է նրա ռազմական համակարգի ձևավորման և զարգացման հետ: Դարեր շարունակ մարտունակ բանակը թուրք-օսմանների հաջող նվաճողական քաղաքականության հիմնական գործոններից մեկն էր:

Քափրքուլու[1] զորաբանակն իր կառուցվածքով, ստեղծման և ուսուցման հատուկ եղանակով Օսմանյան կայսրության կարևորագույն առանձնահատկություններից էր: Ստեղծելով այս զորաբանակը՝ թուրք առաջին սուլթաններն իրենց ապահովում էին մարտունակ զորքով, որն աստիճանաբար սկսում էր ավելի նկատելի երևույթ դառնալ Օսմանյան կայսրությունում: Սկզբում քափրքուլուների հավաքագրումը կատարվում էր ռազմագերիներից (փենջ-ի եք)[2] և դեվշիրմեի (մանկահավաք, մանկաժողով) համակարգով, այսինքն կազմավորվում էր մի զորք, որը ոչ մի կապ չուներ թուրք էթնոսի և բարձր հասարակության հետ: Հավաքագրման եղանակն ինքնին քայքայում ու ծուլում էր հպատակ ժողովուրդներին: Հպատակ ժողովուրդներից էլ կազմավորված զորքը պատերազմում էր նրանց դեմ: Իսկ իշխող վերնախավի հետ կապի բացակայությունը բացառում էր սուլթանի դեմ ելույթներն ու պալատական դավադրությունները: Սակայն սուլթանական իշխանության հենարան լինելը բնորոշ է քափրքուլուներին, հատկապես ենիչերիներին, մինչև 17-18-րդ դդ., այնուհետև նրանք աստիճանաբար դադարում են կատարել իրենց անմիջական պարտականություններն և վերջ ի վերջո դառնում են Օսմանյան կայսրության ռազմական առաջընթացը խոչընդոտող հզոր ուժերից մեկը:

Քափրքուլու զորաբանակը կազմված էր երկու հիմնական դասից՝ հեծյալ և հետևակ: Հետևակային մասի մեջ մտնում էին աջիմի, ենիչերի, ջեբեջի, թոփչու, թոփարաբաջը, հումբարաջը և լաղըմջը զորամիավորումներն, իսկ հեծելազորային մասն էր կազմում քափրքուլու հեծելազորը[3]:

Քափրքուրու զորաբանակի ստորաբաժանումներն իրարից անկախ. սակայն միմյանց սերտորեն կապված զորամիավորումներ էին: Բոլոր ստորաբաժանումներն ունեին իրենց հատուկ նշանակությունն ու պարտականությունները:

Աջեմի (անփորձ. ստար) օջաղը: Աջեմի զորամիավորումը ստեղծվել է Մուրադ I (1362-1389թթ.) ժամանակաշրջանում Չանդարլը Քարա Հալիլի և Քոնյայի մոլլա Ռյուսքեմի առաջարկով[4]: Դեվշիրմեի համակարգով հավաքագրված տղաներին կրոնափոխ անելուց հետո ընդգրկում էին աջեմի զորամիավորման մեջ. որտեղ նախնական զինվորական կրթություն ստանալուց հետո ուղարկում էին քափրքուրու զորաբանակի ստորաբաժանումներ: Առաջին օջախը մոլլա Ռյուսքեմը հիմնադրել է Գելիբոլուում, որի հրամանատարն էր ենիչերի յայաբաշիներից ընտրված Գելիբոլուի աղան[5]: Ստամբուլը գրավելուց հետո, այնտեղ ևս աջեմի զորամիավորում հիմնադրվեց:

Ստամբուլի աջեմի զորամիավորումից ընտրված խելացի, ընդունակ և բարետես երիտասարդները վերցվում էին անհատական ուսուցման և քննությամբ ընդունվում էին դպրոց: Այդպիսի դպրոցներից առաջինը, և թերևս լավագույնը Էնդերունն էր[6]: Էնդերունը պետական կադրեր պատրաստող կառույց էր, որտեղ կրթություն էին ստանում ապագա վեզիրները, բանակի ու նավատորմի հրամանատարները, վիլայեթի վալիները, բեյլերբեյները, պետության արտաքին հարաբերությունների, ֆինանսական և ուրիշ այլ հաստատությունների ղեկավարները[7]:

Աջեմի զորամիավորումը ենիչերի, ջեբեջի, թոփչու, թոփարաբաջը զորամիավորումների համար զինվոր էր պատրաստում: 18-րդ դ. սկսած ենիչերիական զորամիավորման քայքայումը աջեմիների վրա նույնպես անդրադարձել է և աստիճանաբար հանգեցրել է աջեմիների նշանակության նվազմանն ու զորամիավորման անկմանը:

Ենիչերիական (նոր զորք) օջաղը: Ենիչերիական զորամիավորումը կազմավորվել է 14-րդ դ. առաջին թուրք սուլթանների Օրհանի (1324-1362թթ.) և Մուրադ I օրոք, որպես ռոճիկ ստացող հետևակ զորք (ինչպես մյուս բոլոր քափրքուրները): Մուրադ I ոչ միայն ստեղծել է տվյալ զորամիավորումը, այլև հատուկ նրա համար սահմանել է օրենքներ. «որպեսզի զորաբանակը լինի մարտունակ և պահպանի զինվորական կանոնադրությունն ու հավատարմությունը»[8]:

Մինչև 15-րդ դ. կեսերը ենիչերիական զորամիավորումը բաղկացած էր յայա բոյլյուք (հետևակ վաշտ) կամ ջեմաաթ (աշխարհազոր) կոչվող մեկ դասից. 1451թ-ից սեքբանների (թեթևազեն ենիչերի) միացմամբ երկրորդ դասն է կազմվել, այնուհետև ստեղծվել է աղա բոյլյուք (ենիչերիական վաշտի հրամանատարական կազմ) կոչվող երրորդ դասը[9]:

Մինչև 17-րդ դ. ենիչերիները հավաքագրվում էին բացառապես աջեմի օղլաններից[10], ավելի ուշ, երբ նրանց ու քափրքուլու մյուս զորամիավորումներին ամուսնանալու իրավունք տրվեց զորամիավորման շարքեր սկսեցին ընդգրկվել նրանց որդիները (քուլ օղլու): Զորամիավորման գլխավոր հրամանատարը ենիչերի աղան էր[11], որը նշանակվում էր սուլթանի կողմից: Ենիչերի աղան ենթարկվում էր անմիջականորեն սուլթանին և ինքն էր կատարում սպայական բոլոր նշանակումները ենիչերիական կորպուսում: Մարսիլլին նշում էր, որ ենիչերի աղան կարող էր բարձր սպայական կոչում (սեքբանբաշի, քեթիյուդա-բեյ) տալ ցանկացած զինվորի[12]:

Օսմանյան սուլթանների արշավանքների ժամանակ ենիչերիական զորամիավորումն, իրենից ներկայացնելով կարևոր ռազմական ուժ, հանդիսանում էր անհրաժեշտ լրացում ֆեոդալ-սիպահիների հեծելազորային խմբերին և պալատական հեծելազորին: Ենիչերիները անփոխարինելի էին թշնամու բերդերի երկարատև պաշարումների ժամանակ՝ առանձնանալով, մինչև որոշակի ժամանակաշրջան, իրենց մարտունակությամբ և կարգապահությամբ, բարձր մարտական ոգով[13]:

18-րդ դարից սկսած ենիչերիների մարտունակությունն ընկավ և նրանց կարևորությունն աստիճանաբար նվազեց: Ենիչերիները սկսեցին պարբերաբար ընդդիմանալ սուլթանների ռազմական բարեփոխումներին: 1826թ. (ենիչերիական նոր խռովությունից հետո) հունիսի 17-ի որոշման համաձայն Մահմուդ II (1808-1839թթ.) լուծարեց ենիչերիական զորամիավորումը[14]:

Ջեբեջի (զրահագործ, զրահավոր) օջաղը: Ջեբեջի զորամիավորումը Մեհմեդ II Ֆաթիհի (1444-1481թթ. ընդհատումներով) ժամանակաշրջանում է հիմնադրվել: Զորամիավորման գլխավոր հրամանատարը ջեբեջի բաշին էր[15]: Հին թուրքերենում «ջեբե»-ին (զրահագգեստ) «զրահ» էր կոչվում: Այնուհետև «կրակե ռազմամթերք» իմաստը թուրքերենում «ջեբեհանե/ջեփեհանե» ձևով է կիրառվել[16]: Ջեբեջի զորամիավորումն ենիչերիների, ինչպես նաև այլ քափրքուլու ստորաբաժանումների համար

զենք էր պատրաստում. իսկ պատերազմներից առաջ և հետո պահպանում ու անհրաժեշտության դեպքում վերանորոգում էր այդ զենքերը:

Օսմանյան կայսրության ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող կետերում ջեբեհանեներ կային: Ջեբեջի զորամիավորման շարքային զինվորների սուր կլսմ նվազումը կապված էր երիչերիական զորամիավորման հետ. քանի որ այս երկու զորամիավորումներն իրար հետ կապված էին ինչպես կանոնակարգով. այնպես էլ դարավոր կապերով: 1826թ. ենիչերիական զորամիավորման հետ այս զորամիավորումը նույնպես լուծարվեց:

Թոփչու (հրետանավորներ) օջաղը: Օսմանյան կայսրության հաջողությունները պայմանավորված էին հրետանու կիրառմամբ: 1389թ. Կոսովոյի կռվում օսմանյան բանակում առաջին անգամ թնդանոթ օգտագործվեց[17]: 15-րդ դ. հրետանին սկսելով իր հաղթարշավը՝ 16-րդ դ. Սուլեյման Քանունիի (1520-1566թթ.) ջանքերով իր զարգացման ամենաբարձր կետին հասավ[18]:

Թոփչու զորամիավորումը հիմնադրվել է Մուրադ I ժամանակաշրջանում ենիչերիական զորամիավորումից հետո[19]: Զորամիավորման գլխավոր հրամանատարը թոփչու բաշին էր: Արշավանքի գնալիս հրետանավորները ջեբեջիների առջևից էին գնում: Սարտի դաշտում հրետանավորները երեք խմբի էին բաժանվում: Սի խումբը ենիչերիների ստջևում կանգնելով՝ թնդանոթներով նրանց պաշտպանում էր հարձակումներից, մյուս երկու խմբերը (ձիու պայտի տեսքով) երկու ծայրերում էին կանգնում[20]: Աջեմի զորամիավորումից թոփչու զորամիավորում անցնելուց հետո, զինվորներից ընտրում էին հրաձիգային մասում ծառայողներին և թնդանոթաձուլաբաններում աշխատելներին:

Թոփարաբաջը կամ արաբաջը օջաղը: Թոփարաբաջը զորամիավորումը թոփչու զորամիավորման հետ կապված, սակայն նրանից անկախ քափրքուլու զորաբանակի վառը ստորաբաժանումներից է[21]: Սկզբնական շրջանում, երբ թնդանոթները վառը չափերի էին, դրանք հնարավոր էր ուղտերով և ջորիներով տեղափոխել, ավելի ուշ, երբ ձուլվեցին մեծ տրամաչափի թնդանոթներ, դրանք սայլերով տեղափոխելու անհրաժեշտություն առաջացավ: Դրա հետևանքով ստեղծվեց թոփարաբաջը զորամիավորում (արաբա նշանակում է սայլ):

Որոշ պատմիչ ժամանակագիրներ (Օլուջ բեյի պատմությունը, Ալիի պատմությունը) նշում են, որ թոփարաբաջիները կիրառվել են Մեհմեդ II

օրոք են[22]: Ըստ թուրք պատմաբան Օզթունայի՝ թոփարաբաջը զորամիավորումը հիմնադրել է Բայազիդ II (1481-1512թթ.)[23]:

Հումբարաջը օջաղը: Հումբարաջը զորամիավորումը բաժանվում էր երկու մասի. նրանց մի մասը կապված էր ջեբեջի զորամիավորմանը, մյուսը՝ թոփչու: «Հումբարա». («Քումբարա» ժողովրդական լեզվում) նշանակում է ձեռքի նռնակ[24]: Քափրքուլու զորաբանակի համար նռնակ պատրաստող դաս էր: Օզթունան նշում է. որ նրանց զորանոցները և գործարանները Սկյուտարում (Üsküdar) էին գտնվում[25]:

Լաղումջը օջաղը: Օսմանյան բանակում լաղումջը զորամիավորումը նշանակությունը մեծ էր: Նրանք պատերազմների ժամանակ ամրոցները կործանելու համար թունելներ էին փորում, բերդեր էին պայթեցնում: «Լաղում»-ները ստորերկրյա փորված անցքերն են[26]: Զորամիավորումը երկու մասից էր կազմված. առաջինը գտնվում էր ջեբեջի բաշիի հրամանատարության տակ, երկրորդ խմբի լաղումջիները զեամեթներ և թիմարներ ունեին[27]:

Օսմանյան կայսրությունը ռազմաավատատիրական երկիր էր: Ռազմական համակարգի ճկունությամբ էր պայմանավորված նրա նվաճողական քաղաքականության հաջողությունները: Օսմանյան բանակի կարևորագույն ստորաբաժանումներից մեկի՝ քափրքուլու զորաբանակի ստեղծման նախադրյալների ու նպատակների ուսումնասիրությունը մեզ տալիս է հսկայական նյութ կայսրության պատմության մի շարք փաստերի և երևույթների բուն էությունը համակողմանի պատկերացնելու համար:

ANI VOSKANYAN
(AGMI)
THE SUB-UNITES OF THE KAPIKULU ARMY

History of formation and development of one of the powerful states of Middle Ages, the Ottoman Empire, is closely connected with the characteristics of its military structure. This structure has been the basis of successful aggressive policy of Turk-Ottomans for years. One of the most important features of the Ottoman Empire is *Kapıkulu* with its unique structure, its special way of formation and education. The conscription of *Kapıkulu* was done by *penc-i yek* and *devşirme* system.

The staff of *Kapıkulu* army consisted of *acemi, yeniçeri, cebeci, topçu, toparabacı, humbaracı, lağımcı* bodies of troops. and cavalry part of *Kapıkulu* cavalry.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Քուլ» թարգմանաբար նշանակում է «ստրուկ»: «Քուլ» տերմինը պահպանվել էր այն ժամանակներից, երբ զինվորները հավաքագրվում էին գերիներից և համարվում էին սուլթանի ստրուկներ: Меъде-и Канун-и йеничер-и Оджаги Тарихи, изд., перев., коммент. и указ. И. Петросян, М., 1987, с. 29.
2. Փենջ-ի եքը (հինգից մեկը) կամ Փենջիքը կիրառվում էր գերի ընկած քրիստոնյա ազգաբնակչության նկատմամբ, ովքեր պարտավոր էին թուրքերին հանձնել իրենցից յուրաքանչյուր հինգ հոգց մեկին կամ վճարել համապատասխան փրկագին: Պատերազմի ժամանակ գերի ընկած զորահրամանատարներն ու զինվորներն ևս հարկվում էին: Շաքարյան Ա., «Արյան հարկը» Օսմանյան կայսրությունում. Դեվշիրմի, Եր., 2006, էջ 26-27:
3. Uzunçarşılı İ, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu ocakları, Ankara, 1944, s. 1-2.
4. Yurt Ansiklopedisi, İstanbul, 1984. c. 11, s. 8106.
5. AnaBritannıca, Genel Kültür Ansiklopedisi, Ankara, 1993, c. 1, s. 53.
6. Sevinç N , Osmanlının Yükselişi ve Çöküşü, İstanbul, 1999, s. 301.
7. Նույն տեղում, էջ 302:
8. Марсильли, Военное состояние Оттоманской империи, Спв., 1737, с 51.
9. Uzunçarşılı İ., Osmanlı Tarihi, Ankara, 1947, c. 1, s. 254.
10. Goodwin G., The Jahissaries, London, 1997, p. 70.
11. Koçi Bey, Risalesi, İstanbul, 1939, s. 92.
12. Марсильли, նշվ. աշխ., էջ 59:
13. Меъде-и Канун-и йеничер-и Оджаги Тарихи, նշվ. աշխ., էջ 28:
14. Петросян Ю. А., Османская империя. Могущество и Гибель, М., 1990, с. 182.
15. Uzunçarşılı İ., Osmanlı Tarihi, Ankara, 1949, c. 2, s. 553.
16. Öztuna Y., Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul, 1986, c. 2, s. 99.
17. Նույն տեղում, էջ 96:
18. Uzunçarşılı İ., Osm. Dev. Teş. Kapıkulu..., c. 2, s. 35.
19. Նույն տեղում, էջ 36; Y. Öztuna, նշվ. աշխ., էջ 96:
20. Նույն տեղում, էջ 57:
21. Öztuna Y., նշվ. աշխ., էջ 98:
22. Uzunçarşılı İ., Osm. Dev. Teş. Kapıkulu..., c. 2, s. 97.
23. Öztuna Y., նշվ. աշխ., էջ 98:
24. Նույն տեղում:
25. Նույն տեղում:
26. Նույն տեղում:
27. Uzunçarşılı İ., Osm. Dev. Teş. Kapıkulu..., c. 2, s. 131.